

# Ольга Кобилянська

## ЦАРІВНА

### Анотація

*«Царівна» Ольги Кобилянської — соціально-психологічна повість, у якій постає новий образ мислячої жінки \*\*\*. Головна героїня, вольова і духовно багата Наталка, веде боротьбу з буденним споживацьким світом і є справжньою царівною своєї долі. Найвідомішими творами авторки є «Земля», «Людина», «Через кладку», «Царівна», «У неділю рано зілля копала», «Valse melancholique», «Некультурна», «Аристократка» та ін. Ольга Кобилянська — видатна українська письменниця, яка працювала у жанрі соціально-філософської та психологічної прози.*

### I

Я родилася 29-го падолиста...

Старі люди і сонники кажуть, що цей день — день недолі. Може. Однак мені не хочеться в те вірити. Я рада би приглянутися кожній речі до дна, я бажала би про все ясно думати, на все ясно дивитися, — адже кожда проява має свої причини й наслідки, все підлягає строгим законам, лише ми не дуже на це зважаємо. Ми не дуже доходимо причини деяких прояв, що далися би не раз змінити на добре... Ні! Ми кажемо, що все має своє призначення і так мусить бути!..

Але чго я властиво тут доторкнулася! Мої погляди мені звисні, а хто інший не буде дуже цікавий знати філософічні висновки молодої дівочої душі; довкола мене глухота і нудьга, а самій власні думки безнастанно переживувати, — це і томить і не доводить ні до чого.

Не маю нікого, кого би мої думки й чуття в який-небудь спосіб могли зайняти хоч крихітку, на одну хвилинку. Чи воно злишне? Чи жіноче духове життя менше цікаве, як її організм?.. Справді нічим не цікаве? — Та ба! Чого захотілось!

Хто би мав мною займатися? Батька й матір утратила я в такому молодім віці, що й згадати важко, а коли дорога бабуня вмирала, мала я дванадцять років. Вуйко Іванович, гімназійний професор, і тітка (вона спольщена німкеня), при котрих тепер живу, то...та ні! Лучче не згадувати. Очі мимохитють зайдуть слізьми, коло серця заболить, стисне і годі буде дальше писати...

Всі вони мені не раді. Відчула й пізнала я це з тої хвилини, в котрій лише зачала думати. Моє довге рудає волосся давало кузинам та кузинкам причину до прикрих глумливих жартів та сміху. Лице моє їм «закрейдяне», а очі? Боже! наче я тому винна, що вони для них завеликі?

— Чого це ти глядиш так перед себе, начеби перший раз світ побачила? — загомонить бувало на мене тітка гостро, сердито. А я прокинувся мов та сполохана пташка. Кров у лице бухне, серце заб'ється скоріше... Я боялася на тітку або на кого-небудь з домашніх глянути сміло, ба навіть порядно очима повести. З часом привикла я не дивитись на нікого з людей, хіба лише на світ ясний, широкий...

— Наталка ходить так, якби в неї було нечисте сумління! — глумився часто найстарший кузин Муньо. — Нечисте сумління не глядить ніколи правим людям в очі!

Чи не має це мене боліти?

Я плакала по тихих ночах, що бог дав мені такі великі очі... а одного разу, коли з дому порозходилися всі і я лише сама одна лишилася, забігла нишком до салону, де висіло велике дзеркало, і глипнула в його... Двоє великих синяво-сірих... ні, зелених очей вп'ялилося сполохано в мене... і аж тепер я пересвідчилася, що вони всі що до одного говорили правду. І я від тої пори не дивилася майже ніколи в дзеркало; а коли й кинула часом в його оком, то чинила це лише тоді, як було конче потрібно. Але чому моя дорога бабуня любила ті очі й цілувала, ой, як часто цілувала! — Солодка моя малесенька русалонька, — шептала при тім, і великі тяжкі слъози затемнювали її вид. — Бог тебе не опустить, — говорила потішаючим голосом. — Він милосердний, добрий, а ти прецінь сирота!.. Ні, ти про те все будеш ще щасливою, не будеш вічно їсти ласкавого хліба! Так, Наталочко, рибонько моя, так... — А опісля дивилася нерухомо перед себе, думаючи бог зна над чим, і втирала слъози з очей.

— Бабуню! — питала я раз. — Чому ви якось-то казали, що вам на мій вид накидується насилу думка, буцімто я до терпіння вродилася, і що коли я родилася, жебраки та якісь убогі у дім, наче кликані, заходили і просили то молока, то хліба, то грошей; це, казали ви, злий знак на будуче, не буду щастя мати... Бабуню! «Терпіти» — значить то, як когось щось дуже болить? Так, напр., коли тебе руки і ноги болять в мокрому холодному верем'я? Так, бабуню?.. Бабусенько моя золота!

Але бабуня замість відповіді цілувала мене в очі та в чоло.

— Не зважай на мої слова, дитинко, — відповіла, усміхаючись якимось сумно. — Я стара, та й... бачиш, у мене нема вже ні пам'яті доброї, ні думок ясних, говорю от так, щоби не мовчати, не думаючи нічого!

— Я буду дуже, дуже щаслива, бабусенько! — запевняла я її, притискаючи її руку то до уст, то до себе... А вона почала молитися...

Так, бабуня шептала молитву, а я, приклякнувши і спираючись ліктями на її колінах, числила морщинки, що повкладалися над її очима, й дивилася нерухомо на її долішню губу, як вона під час шептання судорожно тремтіла...

\* \* \*

Десь недалеко ударив грім і луна гуділа, котилася горами глухо, грізно, довго. Аж лячно ставало.

А опісля піднявся вихор. Гей! який дикий, несамопитий! Величезні біляві маси мряк димляться з глибоких ярів угору і мчаться в скаженім поспіху в ту сторону, куди їх вітер гонить, а все понад шпилі тих величезних, лісами вкритих гір, щоби в кінці піднятися високо під небо і заслонити його або відлетіти кудись в безвість... Коли сліджу за їх летом, здається мені, що мушу створити рамена широко, щоби і мене понесли з собою в якусь незнану щасливу далечину...

На горі вітер колише стрункі сосни; а вони так гнуться і клоняться! Аж до мене в світлицю долітає їх стогін і шум. Але то дзвенить для мене — як пісня, завсігди мила пісня. Я її любила ще малою. Не раз пролежувала годинами під старезними смереками і їх лагідне шепотіння впливало успокоююче на так зворушену дитячу душу. Тепер, коли я без дорогої бабуні така осамочена й не маю нікого, хто мене розумів би, ба лиш розуміти хотів, стали ліси й гори якимсь самотнім моїм світом і притулком...

Від нас до лісу недалеко, і я забігаю туди часто й тайком. Тітка сердиться, коли я на ліс лише вікном споглядаю; зве мене «лінюхуючою химерницею».

Що то значить: «химерувати»?

Коли я он там, на вершку гори, або в глибині лісу спинюся нерухомо, то мені здається, що не маю пощо додому вертати. Там розходиться грудь широко, легко, в серці немов щось ясне, сильне прокинеться і оживає. Там я і співаю, не раз навіть з полохливими пташками напереді, любуючись власним голосом, як він далеко лісом лунає — і ніби дзвенить. Це так прегарно й весело, це так свобідно!

Зійшовши вниз, я не розказую нічого.

Ні одно словечко не перехоплюється через уста мої, що я там бачила, що пережила, яку міць принесла звідти в серці. Як, пробуваючи свої сили, потрясала молодими смереками, як, ухопившись галуззя старих дерев, висіла, немов метелик, як гойдалася, як, спинаючись без відпочинку на гору, спочивала опісля в м'якім моху, гляділа в небеса, а там хмари, прозора-білі, ледве помітні, улітали попід ніжну синяву далеко... далеко...

— Ти знов принесла з собою земляного воздуха в хату, мовби у гробі лежала! — крикне бувало тітка терпко й змірить мене проникливе своїми зимними очима. А я через те вже й розбита. Слова ті немов мене б'ють. Мовчу. Що ж їй і відповідати? Воно й так не здалося би на нічо. Яка ж я чудна, злишня істота, на котру цілий світ сердиться, особливо відколи моя дорога бабуня розпрощалася зі мною навіки!

\* \* \*

Домашні роботи сповняю спільно з «сестрами», однак мені ніколи не можна вивести тітку з критичного настрою супроти мене, вдоволити її хоч чим-тим. І це зле, і того не вдала, і сього не зрозуміла... Мені лише страх жаль стане, і я знов мовчу. Ні, мені вже годі боронитися!

— Чи в тобі кров замерзла, а уста занімилі, що ти ніколи ані всміхнешся і ходиш, мов та ледова краля? — загомонить тітка насмішливо на мене. А гуляю я, розвеселюся з молодшими, рознесеться подекуди й сміх мій городом, так і почую зараз: «Не знати, до чого ті сміхи, до чого ті безвстидні авантюри, чи, може, тому, що на світі так тяжко жити?»

— То, мамочко, лиш тим можна дуріти, в котрих нема ні совісті, ні чуття, — пояснює Лена, моя ровесниця. А тітка всміхнеться й потакне головою.

— Справді, — чула я раз, як говорила тітка до вуйка (а того я й до смерті не забуду), — доля з нами поступила дуже несправедливо... Окрім турботи о будучність власних дітей, маємо ще клопіт з Наталкою. Чудний це обов'язок, Мілечку! І звідки, питаюся, приходимо ми до нього? Як ти до того приходиш? Про себе я вже й не споминаю, я не журюся нею, Мілечку, не журюся ані цятеньки. Для мене останеться це дівча раз назавсігди лише накиненою чуженицею, хоч у моїй груді б'ється тепле серце. Але ти? З того, що вона дитина твоєї сестри, не виходить, щоби ти кривдив свої діти, бо то, що я видаю на неї, могла би лучче видати на свої діти. Врем'я, нехай би вже там до лиха і виростала собі, коби мала який гріш, а то — нічого! Що ж бо значить ті чотири сотки і тих кілька срібних ложечок та тих прочих лахів, що осталися їй по твоїй матері і її родичах?

Окрім того, Мілечку, вона не симпатична. О! я передвиджую, передвиджую доленьку моїх синів! Я знаю вже відтепер, що вона накинеться одному з них на карк, а як ні, то вчепиться одної з дівчат; а вони, звісно, добрі, то й будуть їй терпіти. Ти гадаєш, що ні?

— Я гадаю, Павлинко, що ні. Я не журюсь нею. Вона віддасться. Ти не вважаєш, Павлинко, вона гарна...

— Гарна?! Ха-ха-ха! Приглянься лише, будь ласкав, ближче тій красі, тим довгим рудавим косам, котрих ніяк по-модному не укладеш на голові, тому чисто крейдянному лицьо з тими зеленими нелюдськими очима, і скажи тоді, чи вона гарна! Ти не дивись, що в неї уста такі червоні — це хороблива червоність; зате в неї в лиці ні цятеньки крові. Пригадай лиш собі, яка я була в її віці. Ти забув уже, Мілечку, що мене молодіж не звала інакше, як «Марія Тереза»? Я була гарна, я визначалася межі всіма, але вона?! Окрім того, вона страшно зарозуміла. Ти не бачиш? Вона й головою не поверне в ту сторону, де знаходяться молоді люди, очей не підведе. Одним словом, незносе сотворіння! Іритує<sup>1</sup> й дразнить мене на кождім кроці. Придивись, напр., скільки вона по вечірках гуляє, і чи який молодий хлопець сяде біля неї балакати? Все лиш якісь старші вештаються коло неї.

— Це правда, — відповів вуйко сумовито. — Вона подобається більше старшим. Мені вже кілька разів прийшлося від старших почути: «У вас дуже інтересна сестрінниця!»

— Видиш? В ній єсть щось, що відпихає молодіж. Дивись, як наша Леночка розмовляє з молодіжжю, як її хлопці роєм обступають; а дивись на неї. Ах, мене не раз аж розпука обгортає, що вона зветься моєю своячкою. Оногди<sup>2</sup> я говорила їй, щоби була супроти мужчин приязнішою, привітнішою, не поводитилась, як та статуя, мовчаво та із спущеними віями. Відстрашуєш (кажу їй) і найглупішого дансера<sup>3</sup> від себе! А вона, Мілечку, — матінко божа! — витріщила тоті свої очиська на мене, кров бухнула їй в лице... з лютості, розуміється... устами лише так по-своєму згїрдливо рушила й не відповіла ані одним словечком! У вікно на вулицю то вміє й годинами дивитися або романи й інші безбожні дурниці читати. Недавно знов найшла я книжку під її подушкою в постелі. Ну! почула вона вже своє! Тобі, Мілечку, я все прощу, але що ти дозволив їй книжки читати, того не прощу тобі ніколи. Ти, мабуть, бабою останешся вовік-віки!

— Годі, душко, годі, чого іритуватися? — втихомирював вуйко спокійно, як це було в нього в звичаю. — Я їй в день ангела не хотів нічого відмовити, так як і своїм дітям; а вона й не просила більше, як лише того, щоби в вільних хвилях і по домашній праці могла «читати».

— Коли має вільну хвилю, то най гаптує або шие. Але вона хоч яка велика й здорова, то й до того не здатна. Правда, до читання то лиш сядь собі вигідно, дивися перед себе і вважай, щоби замість одної картки не обернути нараз двох. Боже мій, боже, з тої дівчини не вийде ніколи щось порядне, хоч би я й не знати скільки неустанної праці й науки завдавала собі з нею!

— Ну, ну, нехай уже... не велике діло! Вона сирота і, бачиш, одна з тих істот, над котрими добрі люди мусять і без любові мати милосердя. Я... видиш... я її... люблю, Павлинко. Мені здається, що вона добра дитина. Впрочім... все ж таки вона донька моєї одніської сестри. Лише, щоправда, коби то хлопець, а то дівча...

— Аякже, дівча, — гомоніла тітка, — а то камінь дома. Коби хоч що то, кажу, були їй родичі лишили, а то нічого, хоч буком гони. Я не знаю, мабуть, кождий крейцар, що заробили, проїдали!

— Та де проїдали, Павлинко! Парохія<sup>4</sup> була худа. А по тому він... обертав кожний феник на книжки, на то дрантя, що осталося їй опісля. Бог його знає, що задумував він з ними між мужиками на селі! Щось то він був мені раз споминав, що мусить дещо для своєї Наталки скласти. Та не вмів, бідака, нічого скласти. Смерть так і захопила обох і на тім скінчилося. Замовкли.

— Павлинко!

— Що, Мілечку?

— Не буде там уже далі кава готова? Я щось наче голод чую. Легуміни<sup>5</sup> не ситять мене ніколи!..

— Я досить чула.

<sup>1</sup> Іритувати — сердити, нервувати.

<sup>2</sup> Оногди — одного разу.

<sup>3</sup> Дансер — партнер у танці, танцюрист.

<sup>4</sup> Парохія — церковний приход, парафія.

<sup>5</sup> Легуміни — ласощі (остання обідня страва).

На лиці мені наче мороз уклався, і я його в долоні втиснула. В горлі корч хапав; я затиснула зуби сильно, бо мені виривався зойк з уст...

І мимоволі попленталася я опісля в он той ліс.

Пощо писати, що в моїм серці діялося?

— Бабуню, бабусенько моя золота, чом ти мене покинула! — кликала я там в розпуці раз по раз... — Бабуню, бабуню... я камінь! Бабусенько моя дорога, я одна з тих, над котрими добрі люди мусять і без любові мати милосердя!.. — І ридаючи диким плачем, товкла я головою об дерева, обнімаючи їх, ніби бабуню...

Округ мене шелестіли, шамрала смереки... тихо, тихо, одностайно; а я все плакала. — З мене не вийде ніколи щось порядне! О бабусенько моя золота, чом ти мене покинула!..

Опісля гляділа я на мале містечко. Ох, як глибоко зненавиділа я ту брудну долину, ту долину, в котру. мусила про те все назад вертати! — Я непотрібна, я камінь, з мене ніколи щось порядне не вийде! — виривалось з розпукою з моїх уст раз по раз, і гарячі, важкі сльози котились по лицю... — Бабусенько моя золота!..

Але то все минулося, і я стала «спокійна». Не плачу більше при таких нагодах. Не лютую і не змагаюся з ніким, лише тісно мені тут. Тісно й глухо, і якийсь тайний, пожираючий жар палить мені душу. Щоби його задавити, щоб не завмерти, читаю в кожній вільній хвилині, читаю ночами... Між ними і мною росте пропасть. Вони всі завдають мені болю, свідомо й несвідомо, замучують мене безоглядно. Кожде слівце, що тітка промовить до мене, звучить болючо в моїй душі. А вуйко... о, він добрий, але чому він криється із своєю «любов'ю до мене». Чи мене не вільно любити?

\* \* \*

Завтра кінчу двадцятий рік.

Як скоро минули літа, не лишаючи по собі ніякого сліду! Справді, безслідно, одностайно, як і всі дні та години, прожиті в пильнім безділлі. В мене лише виробилася сильна свідомість, що я тягар, над котрим добрі люди мусять і без любові мати милосердя! Без любові! Це те грізне слово, що лишило майже криваві сліди в моїм серці. Ні, ні, окрім моєї дорогої бабуні, не любив мене ніхто на світі!

Понура, ненаситна туга володіє мною, і дух мій утомлений, хоч не сотворив нічого. Він лише мучився і побивався об якийсь мур, котрим мій світ обведений. Я хотіла би чогось... не знаю ясно, чого..., що мене вдовольняло би або що мене зробило би сильною, могутньою!.. Я поринула би у щось цілою душею, так як тепер потопаю в кожній дрібній роботі цілою душею... Ах! Я хотіла би чогось!

Та ба!

Чотири стіни, проймаючий гамір дитячий, глумливі безсердечні слова моєї рідні, бездушна одностайність, що пригнітає душу, вузькоглядність, самолюбство — оце світ, в котрім я засуджена жити!

Але смерті я про те все не бажаю. Я страшно хочу жити! Я пила би це життя! Що це таке?

Боже мій! Чому не змилюєш мене щось або хтось наді мною? В чім лежить моя провина, що моїм думкам і чуттю поставлено щось, немов межу? Що я немов віддана комусь на наругу і не належу собі! Я чую в собі проблиск якоїсь сили, та що з того! Її зацитькає та груба сила, що панує довкола мене всевладно...

\* \* \*

Колись-то вечором відбувалася в нас нарада. Оба кузини радилися з родичами, який завід<sup>6</sup> вибрати собі на ціле життя.

— Я буду професором<sup>7</sup>, як батько! — казав молодший. — Візьму навіть ті самі предмети: географію й історію. Чоловік має собі добрий дохід, незалежний від нікого; неділя, свято вільні, до того вакації, а «перша»<sup>8</sup>, — сміявся хитро, — має також свої добрі сторони, коли який багатий татуньо хоче її бачити в свідочстві свого сінка.

— Ти можеш собі, про мене, бути й професором. Учися хоч би й по-хінськи<sup>9</sup>! — обізався Муньо, старший. — А я рішився піти на медицину, і на тім кінець!

<sup>6</sup> Завід — професія, фах.

<sup>7</sup> Професор — тут: учитель.

<sup>8</sup> «Перша» — найвища оцінка в школі.

<sup>9</sup> По-хінськи — по-китайськи.

— На медицину? Ні, Мунечку! — запротестував вуйко флегматичне. — Медицина задорога наука. Ти маєш ще сестри, Лена вже доросла, а Катуня потребує ще довго батьківського старання. Я тебе не можу на медицину посилати.

— А Наталка, татку? І Наталка ще є! — вмішалася нараз мала семилітня Катя, що сиділа десь в кутику й прислухувалась з поважною міною розмові.

Мені уступила вся кров з лица. Оці дитячі уста завдали несвідомо несказанні муки моєму серцю, котрим годі було уйти. Я склонила голову глибше над шитвом і шила пильно.

— Наталка? — обізвася Муньо. — Для неї не потребує ніхто капіталів складати. Вона має своїх двадцять років і нехай оглядається за яким мужем. Не правда, Наталко? Воно, правду сказавши, вже таки би й час. Ми, «молоді», розуміємо це неабияк!

Він розсміявся голосно й, засунувши зухвалим рухом руки в кишені, поглянув визиваюче на мене.

Я видержала той погляд спокійно.

— Авжеж, Муньо, для сиріт не складає ніхто капіталів. Я належу до тих, над котрими добрі люди мусять мати милосердя й без любові, — відповіла я.

— Добре відповіла, Наталко! — замітив він злосливо. — Я знав, що мої слова дадуть добрий відгомін. Впрочім, обходить мене в цій хвили моя доля найбільше. Ти, отже, віддашся, Лену візьму до себе, коли буду доктором, а з Катєю дасте собі, отче, і самі раду; з неї вийде колись неабияка красуня!

— Який ти мудрий для себе! — обізвася Лена люто. — Я вийшла би вже найліпше, спустившись на твою ласку. Ні! Дякую дуже за неї! Нехай батько забезпечить нас сам, а ти вибери собі інший фах. З тебе був би такий доктор, як з мене... ну, лучче най не кажу! Я знаю твою любов до ближніх!

— Лена правду каже, ти не можеш іти на медицину, — обізвася знов вуйко. — Я би тобі радо помагав, ти в мене найперший син, але дівчата мої діти. Не правда, Павлінко?

— Чому не правда, Мілечку? — відповідала жінка своїм звичайним коротким, енергійним тоном. — Розуміється, що дівчата також наші діти. Але в мене є одна думка... Мілечку, я думаю вже давно над тим, щоби він пішов на медицину, хоч, розуміється, не нашим коштом.

— Ну так і що ж за думка в тебе, Павлінко?

— В мене така думка, Мілечку...

— Го-го! Я знаю, мамочко, що ви хочете казати! — перебив її, сміючись, Муньо. — В вас є та думка, щоби я з якою багачкою заручився. Не так?

— Так, мій сину! — відповіла тітка. — Я справді об тім і думаю. Лиш тим чином міг би ти піти на медицину. Чи це, може, зле?

— Зле настільки, мамочко, що я хочу бути свобідним. А заручившись, обтяжив би себе зараз якимись романтичними обов'язками. Я в романтику й ідеали не бавлюся. Я хочу діпняти лише одну ціль, а ціль та — багатство. Все проче для мене річ побічна.

— Навіть і ми, твої сестри, Муньо? — вмішалася знову Лена, промовивши голосом, що аж тремтів з якоїсь внутрішньої лютості.

— Не впадай в трагедію! — відповів він згїрдливо. — Я мушу піти на медицину. А коли батько не зможе мене сам удержувати, то я заручуся з якоюсь багачкою. Між нами сказавши, мав би я вже одну, гм... гм... — Він усміхнувся многозначно і глипнув скося на матір. І вона всміхнулася. Він був її любимцем і згоджувався з нею під кожним зглядом знамените.

— Вгадайте, мамочко!

— Не маю часу на здогади, мій сину.

— Ну, то я сам скажу! Щоб ви сказали би, напр., про Ольгу С.? — Він закинув одну ногу на другу і глипнув на матір, її лице осталося при тих словах все однакове, кам'яне, зимне.

— Ольга С.? Ну, — казала, мовби роздумуючи, — вибір не злий. Вправді, вона делікатної будови й дуже розпещена, звичайно, як всі одиначки, при тім трохи й зарозуміла, але коли вона тобі, сину, до вподоби, то й мені також.

— Вона за тебе не піде, Муню! На те спустись! — кликнула насмішливо Лена.

— За мене не піде?

— За тебе не піде! Ти з усіх хлопців найменше її обходиш; вона романтична натура, не забувай цього. Окрім того, вона буде вибирати, вона й може вибирати, бо дійсно маєстна дівчина.

— Не думай лише так, — обізвася він так само глумливо. — Я дійсно не знаю, кого би могла бажати собі за мужа, як не лікаря. Ти, бачу, не береш таких справ досить реально. Чи думала ти коли-небудь над тим, що властиво мужчина, а що жінка? Мужчина — то «все», а жінка — то «нічо». Ви, дівчата, від нас залежні, як ті рослини від сонця, від воздуха. Чуєш? Ти!! Ми надаєм вам смислу, поваги, значення, одним словом, все. А коли вона хоче вибирати, то нехай собі з богом вибирає. Мені не тяжко й деінде обглянутися. Вигідних

партій в світі ще найдешся. Дівчата підростають раз у раз, як ті гриби; і всі вони хочуть заміж вийти, всі що до одної! Може, ти хочеш остатись старою панною?

Вуйко й тітка розсміялися, а й Лена скривила уста до усміху. Мені вдарило в лице немов полум'я.

Нічим є жінка?

І такий бездушний, обмежений хлопець осмілюється говорити в такий спосіб о жінках? Що давало йому до того право? Природа? Однак він говорив правду. Ми дійсно від мужчин залежні, мов ті рослини від сонця, від воздуха. Але ж з якої причини? Чи та причина — то незглибима, вічна загадка, до котрої і приступити годі?

Я зложила шитво й вийшла нечутно до побічної кімнати. Тут було темно й тихо. Втоплена, сіла я в незамітний кут, заслонивши лице руками.

Поодинокі слова долітали до мене, я чула терпкий сміх тітки, однак, не прислухаючись дальшій розмові, я й не розуміла нічого.

Одне лише я знала й відчувала.

Я була лише людиною з якоюсь силою, з якимось духом, а проте... та що й казати? Правда? Справедливість? Їх нема! Нема для того, що приневолений приймати їх з другої руки...

\* \* \*

Щось важке, мов олово, тяжить мені на душі, а кругом мене глухо й пусто, якась порожнеча аж до божевілля.

Чи нема ніякого виходу? Ніякого спасіння? Коли це інші зносять, так нехай! Я не можу! Я пробувала клонити голову терпеливо, бути такою, як ті «другі», і не змогла. Благала свівчуття, любові й не виблагала. Часто пориває мене гіркий жаль, дика вражда супроти моїх померших родичів, що мене в життя трутили, і я тепер безцільно блукаю! Пориває ненависть і біль супроти цілого світу...

В тихих безголосних ночах, коли сон утікає від моїх утомлених очей, я плачу. Та що воно допоможе? Одна слізюнька більше або менше в житті важить так мало! Впрочім, хто їх числить?

\* \* \*

Оногди говорив вуйко про якогось податкового урядника, котрий різнився від своїх товаришів величезним ростом, вдоволенням усміхом і грубим срібним перстеном з синім камінцем на пальці. Цей урядник хвалився — так оповідав вуйко — що його жінка, за якою саме тепер «обглядається», мусить бути не лиш гарна, багата й освічена, але й музикальна, бо він не «пожертвується» кому-небудь!

Уявляючи собі його, як він із своїми неповоротними рухами, із своїм по найбільшій часті розігритим лицем, трохи зизими<sup>10</sup> очима, шукає «музикальної» жінки, я розсміялась мимоволі вголос.

Вуйко й тітка скинули на мене оком.

— І чому ти властиво смієшся, моя кохана? — спитав вуйко в заостренім тоні (дивна річ), а тим часом тітка звузила уста так сильно, що стали якоюсь ниткою.

— Я так, вуйку; бо він такий смішний в своїй претензійності! Самі знаєте, що він всіх розумів не поїв, а проте такий вимагаючий! Але я властиво не повинна сміятися, воно більше сумно, як «смішно»! — І з тими словами промайнув мій погляд по тітці.

— Що це знову за поетична заява? — спитала вона з зимним, інквізиторським поглядом. — Тепер дівчині годі вибирати, ждати на самих докторів і професорів. Нехай богу дякує, коли навинеться й хто-небудь та подасть кусник хліба.

Це тикалось мене. Спеціально мене. Мов поборена, опустила я через хвилю покійно голову, а несказанно гірке почуття проникло мою душу.

— Це тобі, мабуть, не до смаку, що я тепер кажу, не правда? — говорила тітка з притиском дальше. — Ти за його не пішла би. Ну, на щастя, в такому випадку мали би ми рішуче слово сказати, а не ти. Ти ждала би, може, на якого зачарованого князя, — шкода тільки, що їх уже нема. Врешті, я й справді не знаю, що тобі дає причину грати роль якоїсь «гордої». Ти, мабуть, щоденної боротьби о кусник хліба не бачиш, не розумієш, думаєш, що все, що є, так само собою приходиться?

— Я, тітко? Я?! — вирвалось мені майже окликом з уст.

— Ти, ти! Ми не будемо вічно жити, і ти не будеш мати все охорону й родинну стріху. Наступить ще й така хвилинка, коли з вдячністю будеш сягати за рукою такого «дурака»!

— Ніколи, ніколи! — відповідала я зворушено.

---

<sup>10</sup> Зизий — косий.

— Ха-ха-ха! Ніколи! І для чого ніколи, коли вільно спитати? Мабуть, тобі його становисько запідле?

— Становисько ні, але він сам, як чоловік, не має для мене нічого симпатичного. Він не має ані крихітки, напр., «тонкості» в собі. Чи ви ніколи не гадали, як страшно мусить житися при чоловіці, котрому не можна віддати ні серця, ні поважання? Тіточко! Я не могла би так жити! Моя натура, ціла моя вдача такі жадні якоїсь — як би то сказати? — тонкої коректності, якогось ніжного чувства... любові... — Тут і урвала я.

Це зізнання, котре я, мов тайну, берегла в серці, вихопилося мені проти волі з уст, і я того дуже жалувала. Я відвернулася від тітки, щоби не стрінутися з її холодними насмішливими поглядами і щоби не помітила, що я спаленіла...

— І ти не соромишся такі слова говорити? Мені в лице і при вуйку? Двадцятилітня дівчина! А це що знов нового?! Та правда: хто годується таким трійлом<sup>11</sup>, як романи, тому годі інакше говорити. Я не розумію, що таке «любов». Я вийшла заміж, не хоруючи анітрохи на ту поетичну недугу. Я вела порядно своє господарство, виховувала як слід при божій помочі діти, доглядала мужа, але о любові щось маячити, зітхати за любов'ю? Мені видиться, що я мусила б тепер того й соромитися. Це чиста фантазія. Коли б я не була вийшла за твого вуйка, то була б вийшла за другого. Він був порядний, спокійний, соромливий молодець, а я така сама панна. Тому нас і бог злучив. В твоїм віку я виховувала вже Мунечка, провадила вже сама господарство, а ти... говориш про любов! Та що, як собі хто постелить, так і виспить. Ти вже доволі доросла, аби порозуміти, що добре, а що зле.

— Воно так, тіточко... — відповіла я, усміхаючись сумно. А більше і не сказала я нічого.

Якби я й цілу ніч говорила, то все було би дурно. Не зрозуміли би. Лише до Лени полетів мій погляд, що сиділа недалеко тітки. В цій хвилі були в неї очі спущені, а щоки горіли сильним рум'янцем. Я знала. Перший раз в житті вона не згоджувалася зі своєю матір'ю.

\* \* \*

По домашніх роботах було нам, дівчатам, вільно займатись, чим котра хотіла. Лена плела якусь величезну скатерть «для себе», а я читала. Вона й тітка мали дивний спосіб дивитися на мене, коли я бралася за книжку. Тітка прибирала тоді напівмилосердну, напівнасмішливу міну, щоби опісля з притиском вимовити слівце «знов?» і мій — сказати б — сумлінний супокій замутило. Лена скривляла не до наслідування верхню губу, розсміявшись коротко вголос, і плела з такою ревністю, з таким запалом далі, мовби спасіння її душі залежало від того.

Найбільше займало мене питання жіноче. Ніхто не відчував так глибоко зависимого, нужденного положення жінки, як я. Ніхто, здавалося мені, не думав стільки над рішенням його, як я. Мені снувалися прорізні думки в голові. Я бачила «питання жіноче» майже при кожній нагоді, коли приходилося жінці терпіти. Тяжко, що, перечитавши Стюарта Мілля, я плакала. З тої пори я читала з подвійною пильністю. Свідомість моєї низької освіти давила й корила мене сильно. Я постановила собі будь-що досягнути вищу освіту. Я була завзята, горда, честолюбива і не хотіла ні за що в світі бути тим «нічим», о котрім говорив Муньо з такою погордою. Я не хотіла, щоби мені аж мужчина надав смисл і значення. Рівночасно рішилася я в будучності віддати ту здобуту освіту в користь загалу. В найглибшій глибині мого серця говорив якийсь голос «віддати жінкам».

\* \* \*

Світе широкий! Який ти для мене, молоді, недоступний, яким муром обведений!..

Та що це я знов? В голові думки стрілою мчаться. Що мені з ними самій діяти? Сама загадала, сама забула, сама, сама, сама...

Щось з того, що вчитала або роздумала, оповісти і кому другому? Адже ж я химерниця, і висміяли би мене. А хочеться оповісти, пояснити, як все в думці складається, до чого дійшла, чого би рада; як в душі не раз мов сонце зійде... ні, як в ній мов мелодія укладається... В серці так і заворушиться щось сильне, сміле. І я забуду все довкола себе. Гадки летять вперед, проваджені буйною уявою, аж слово якесь нараз вимкнеться впівголос з уст. Тоді я з переляком пригадую собі, хто я й між ким я...

\* \* \*

Був тихий вечір у вересні.

---

<sup>11</sup> Трійло — отрута.

З дому вийшли всі на прогульку, і я лиш сама осталася. Хутко настала в хаті тишина. Користаючи із супокою, як звичайно, я взялася писати. Вже давно почала я писати статейку про положення жінок найнижчої й середньої верстви, а цього вечора хотілося більше ніж іншим разом списати придуманого. Скоро уклалися речення, здоганяла думка думку. Пишучи завзято, я почула себе немов іншою. Чулася і щасливою. «Боже великий! — подумала. — Може, я до чого й здібна, може, ти дарував хоч крихітку якого талану, може, моя маленька, малесенька праця порушить хоч в одній душі одну струну! Чей не буде так, як казала тітка, що з мене не вийде ніколи щось порядне! О, я не дамся, я буду пильно працювати над собою, щоби злетіти високо-високо! Так високо, щоби їх голоси не доходили до моєї висоти, а руки їх щоб не дотикали мене».

По двох годинах вернулися з прогульки. Лена, розстроена чогось, лягла ранше спочивати. Уклавши руки під голову, лежала недвижно в постелі. Я вийняла знов зошит і пробувала перший раз в житті писати при ній, хоч її присутність впливала на мене завжди лише пригноблююче. Мені хотілося нині конче докінчити першу частину. Почавши писати, я забула небавом зовсім, що, крім мене, знаходиться ще хтось другий в кімнаті. Хвилина за хвилиною минали.

— Що ти пишеш? — спитала вона мене нараз різко. Я підвела з переляком голову і глянула на неї.

— Ну? Що ж?

— Ет! Щось там, — відповіла я потрохи змішана. Мені стало так, якби мене хто на яким лихим учинку зловив.

— Ти не переписуєшся прецінь з ніким?

— Ні.

— Ну, так що ж ти пишеш? Може, ти поетизуєш?

Пауза...

— Чуєш? Ти!

— Чи я маю перед тобою оправдуватися?

— Що за дурна відповідь! Ти не бачиш, що вже пізно і що я хочу спати? Я втомилася.

— Обернись до стіни та й спи!

Вона скоро піднялася й сіла прямо в ліжку.

— Ти! Я скажу мамі, що через тебе не можу спати. Неспання шкодить красі, а я не маю охоти ходити з таким крейдяним лицем, як твоє. Але я тепер вже знаю. Ти, певно, мажеш якийсь стих. Любовний?.. Ха-ха-ха! Тебе на цілیم божім світі ніхто не бажає; ти не гарна!..

Я не відзивалася.

— Бідолаха з шістьома срібними старосвітськими ложечками!

Я задрижала від обиди.

Як глибоко ненавиділа я її! Однак, не відзиваючись, я силкувалася остатися спокійною. На хвилинку сховала я лице в долоні і стала пригадувати, що думала перше. Думки від її голосу, мов налякані, розпорошилися.

Вона сміялася роздразнюючим сміхом, а я чула, як мені підступала кров до лица.

— Від бабуні лишилася ще й цукерничка. Вправді не срібна, але зате дровована. Правда старофранцузька порцеляна!..

Я все ще не відзивалася...

— Чуєш? Я хочу, щоби ти згасила світло і лягла спати. Ти!

Мене покинула нараз вся терпеливість, а піврвала шалена пристрасть, з окриком дикої злості вхопила я за зошит і шпурнула ним до землі. Серце товклося в мені до розпуки, і, згорнувши руки на грудях, глянула я на неї.

— Чого тобі ще треба? — спитала голосом, що змінився від зворушення.

— Нічого від тебе не хочу. Але скажи лучче, до чого та театральна поза? — Вона говорила в зухвалім тоні, опісля мов пригадала собі щось і додала: — Чому у тебе розплетене волосся?

Я відвернулася від неї, не відповідаючи нічого.

— Я хотіла би знати, для чого в тебе розплетене волосся, — домагалася вона знов.

— Для чого? Бо розплетене не важить так тяжко, так мені здається... Може, й це не дає тобі спати і шкодить твоїй красі?

Її очі заіскрилися.

— Так ти гадаєш, що ти красна? Пожди, я знаю добре твої думки. Ти огидна, причаєсна кокетка! Ти хочеш удавати якусь «русалку», вправляєшся в якусь видуману безсоромну роль, може, Гейневу Лорелай? Ти його раз у раз читаєш, хоч мама вже кілька разів казала, що Гейне не є для молодих дівчат. — Нараз розсміялася. — Справді, це рудаво-золотисте волосся, зеленяві «морські» очі... Знаєш що? Спродай цукерничку, купи собі арфу і гребінь і йди між німці.



Не знаю, як я в тій хвилі виглядала і яким поглядом подивилася на неї. Уст створити не була я годна і на одно слово — ні! Але коли я підняла руку, щоби притиснути її до розпаленої голови, Лена з переляком сховалася під ковдрою...

По хвилі згасила я світло і кинулася сама в постіль...

Глухий біль, неописане огірчення обняли мене, і тихі стони виривалися з моєї груді. Пощо кинула мене доля в життя, поміж ті підлі, тупі душі — ні! поміж гієни, що не мають ні чувства, ні розуміння для шляхетніших зворушень серця!..

Однозвучне цокання годинника переривало тишину малої кімнати, а світло місяця лилося вікном, устелюючись срібними, матовими пасмами на помості й стіні.

Трохи згодом бачила я, як Лена вилізла нишком з постелі й забрала роздертий зошит до себе. Очі мої стулилися. Я аж надранком заснула. Мені приснилася надрейнська русалка Лореляй. Вона ніби сиділа десь на скелі над водою, перебираючи золоті струни своєї арфи. Спадаюче на груди й плечі волосся здавалося на сонці червоним плавним золотом. Її погляд напівсумовитий, напівбайдужий був звернений у безнадійнім очікуванні в синяву далечину. Я стояла в лодці, що колисалася на хвилях, і разом з шумом моря виспівувала далеко лунаючим голосом Гейневу пісню про Лореляй:

Ich weib night, was soll es bedeuten,  
Dab ich so traurig bin  
Ein Marchen aus alten Zeiten,  
Das kommt mir nicht aus dem Sinn.<sup>12</sup>

Вона схилилася.

Через хвилину дивилася на мене довгим смутним поглядом, а опісля впустила вільним рухом арфу в воду.

Легко, мов стріла, понеслась тая вперед, колисалася, полискувалася в воді, мов та золота рибка.

Я поплила за нею.

Бистро несли хвилі мою лодку. Вони тиснулися жадібно круг неї, росли, змагалися, сягали за мною, аж я лякалася. За мною хвилі. Цілий безконечний простір — одно і те саме, куди не гляну, самі хвилі. Вони шумлять, борюкаються, гомонять, сміються. Сміються потайним, роздражнюючим, майже знайомим сміхом.

В мене тисяча думок. Цілий рій дум. Що гонить за мною? Де спинюсь я, куди жену я?

Десь далеко передо мною полудневий край. Я ще дитиною чула щось раз про його красу. Він ясний, золотавий, мов те сонце; манить зеленими пальмами, блакитним склепінням...

Я би злетіла туди!..

— Почерез море, — гомонять хвилі і колишуть, заливаються попереднім чудним сміхом.

— Почерез море, — долетів через воздух, немов сонний бренькіт, голос арфи... — Почерез море...

\* \* \*

З тої пори я не можу писати.

Життя моє затроюється з кожним днем систематичніше. Лиш читати ще можу, того вже не можуть мені заборонити, бо вуйко обстає за мною. І так я читаю, буду читати. Я не дамся добровільно кинути в пійтьму. Не дамся, пізнавши раз світло правди, затоптати грубій, тупій, бездушній силі.

Цих кілька словець пишу крадькома. Я би того не чинила, та мені бачиться, що удавилася б своїм горем і своїми власними чувствами, не висказавши чи властиво не вилявши їх хоч у мертвий зошит. Спрятавши обережно зошит в скриню (колись бабунину), мені неначе полегшає на серці. Смуток щезає на якийсь час. Я повеселішаю. Не боюся ні морозячих, проникаючих поглядів тітки, ні злосливих докорів решти рідні. Переконання, що я не роблю нічого злого, що сторонюся від всякого бруду, що через мої уста не переходить ніколи, ніколи лож, — додає мені сили дивитися на своїх гнобителів не поглядом ненависті, але поглядом повним, довгим і майже спокійним...

\* \* \*

Я часом мрію об тім, як би я була раз на великім прегарнім балу, де все блистіло би, красувалось різними барвами, якоюсь чародійною красою, де товариство було би саме пишне, вибране, якісь прегарні жінки й мужчини в різних строях<sup>13</sup>.

Прекрасно вбрана, в строю, властивім лише моїй істоті, красна, мов сонце. Я не бажала би сліпити своєю красою — о, ні! — я хотіла би лише бути красою: прояснитись нею. Краса жінки не повинна бути лише на те, щоби викликувати любов... а коли була би вже лише на те, так нехай би в мені залюбився якийсь такий, що не любив ще перед тим ніякої жінки. Я не хотіла би, щоби за мною сягнуло нараз сто рук, зрозумілись на мені всі. Ні, лише один нехай би відгадав мене, мов ту загадку.

Це смішна мрія!

В моїй душі повно мрій, багато образів, барв... Коли би я вміла музику, котрою впоююся, то уклала би все те в мелодії. Декотрі з них було би дуже, дуже трудно відограти...

\* \* \*

На заході, на гранчастім верху зеленої гори стоїть столітній одинокий дуб-великан. Височенний, сильний собі, гордий такий! Коли сонце зайде за гори, а небо ще мов огнем палає, вирізується він виразно на нім.

Дивлячись туди, здається мені, що він рушається, що прикликує мене незаметно до себе, й мене тягне до його дивна, дивна туга. Він там стоїть сам, а я тут.

\* \* \*

Як страшно самотньо жити! Ні, лучче сказати, як страшно жити вслід за другими!

Лена з родичами від'їхала. Забралися всі до Л., до якоїсь своячки на весілля. Я лише з маленькою Катєю осталася дома.

Воздух весняний провіває, а мене обгортає туга за людьми, за життям! Мене опускає вся терпеливість. Я чогось не можу ні читати, ні писати. Я хіба гралася би звуками, але мене музики не вчили. Все мене болить, все дразнить. Хвилями опановує мене глуха лють. Я чуюся скованою, коли я жити бажаю. Жити якимось іншим, повним, яснішим життям! Ісусе Христе, чи ця вбійча одностайність безконечна?! Так лучче вже як-небудь, аби лиш інакше жити, ніж так гнило, без цілі старітися, без душі, без смислу. Це просто ростиinne вегетування, хвилями перерване тихим зойком борби за існування!..

## II

Недавно Лена вернулась з родичами додому, а вчора принесла вже й новину, котрою заінтересувався цілий дім. Від трьох років мешкає біля нас багатий надлісничий з донькою. Познайомившись з нами, живе з вуйком у великій приязні, а донька його Зоня, гарна, енергічна, бистроумна дівчина, єсть найліпшою товаришкою Лени. Спершу виділа лише мене. Зі мною говорила, мені звірювалася, мене до себе запрошувала, щохвилі прибігала. Лени наче й не замічала. Разів зо три лучилося Лені відвідувати її без мене. З того часу Зоня наче не та сама супроти мене. Похолодніла, стала горнутися більше до Лени, усміхалася іронічно, коли я виявляла деякі зі своїх поглядів, а остаточно дійшло до того, що ми одна другій осталися лише якимись «добрими знайомими».

Знать, не умію собі зискувати людей, як тітка каже. Не так, як Лена. Вона вміє і приговорити, присісти, попросити, і засміється в потребі, і заплаче, а яка вже ввічлива! Не раз мало під ноги не підстелиться.

Я — ні.

При чужих стаю чогось неспокоїна, наче боюся їх доторкнути й словом, щоб не завдала якого болю, або щоб вони мене не діткнули чим. Зворушуся ні з цього, ні з того, особливо коли почну щось оповідати... Така вже якась неспосібна...

— Коли говориш, — критикують мене, — то, замість другому в очі дивитися, дивишся бог знає куди йому понад голову або голову відвернеш, а очі твої лише так по світу блукають!

Ні! Я неспосібна.

Більше уже з панною Марією згоджуюся, з старою гувернанткою Зониною. (В Зоні мати умерла). Вона така лагідна, ніжна. Голос у неї наче оксамитний, а сама дрібна, філігранова. Лише нервова до крайності й вразлива. Подивляю не раз її терпеливість, бо Зоня деколи така жорстока, або її батько такий скупий!..

<sup>13</sup> Стрій — одяг. Поміж ними всіма — я. Лише на кілька хвилин.